

Надія ЮРЧАК

МАКСИМ КРИВОНІС І КРЕМЕНЕЦЬКА ФОРТЕЦЯ

Життя і діяльність Максима Кривоноса припадають на один із найтяжчих періодів в історії нашого народу, коли перед ним гостро постало питання: бути чи не бути, існувати далі як народ чи перетворитися у раба іноземних загарбників і бути знищеним? Історія визвольної боротьби нашого народу багатьма славними сторінками пов'язана з Тернопільщиною. Життєвий шлях М. Кривоноса не раз переплітався з нашим краєм, тут залишилось кілька історичних пам'яток, пов'язаних з його іменем. Одна з них – у Кременці: 350 років тому Максим Кривоніс на чолі козацько-селянського війська здобув Кременецьку фортецю.

Кожному, хто приїздить до Кременця, впадають в око руїни замку, що гордо височить над містом. Споруда, залишки котрої можна спостерігати з усіх боків, побудована ще в XII ст. До цього часу від величної, грізної і неприступної для ворогів фортеці, взятої лише загоном Максима Кривоноса, збереглися квадратна над'ярусна башта з арочним проїздом і частина оборонних стін.

Ці руїни – багатство, історична краса Кременця, гордість його, свідок славної минувшини наших дідів, доказ мужності українського народу.

Навколо Кременецької фортеці не раз точилася жорстока боротьба наших пращурів за волю, незалежність рідної землі. В часи староукраїнської держави Кременець набирає великого значення як важливий форпост, що захищав західні кордони Київської Русі від іноземних загарбників. У 1241 р., коли Батий руйнував українські міста, коли впали Переяслав, Чернігів, Ізяслав, Кременця взяти не вдалося. Новий етап в історії фортеці настає в час занепаду Галицько-Волинської держави і переходу українських земель до складу Великого князівства Литовського.

З історичної розвідки В. Гаврилюка "Замок смутку і гордості" [1] довідуємося, що замок було побудовано у готичному стилі, що до нього вели два мости: один більший (утримували князі, шляхта), другий – менший (міщани). Замок мав три вежі. Окрім веж, були ще в замку дерев'яні комори, сперті одним боком на замкові мури, куди місцеве панство при небезпеці складало своє найцінніше майно і мало його утримувати та обороняти власними силами. Було ще 9 спіжарень для переховування запасів, що їх князь Біскуп "вчинів своїм накладом", був мурований резервуар для води, викладений деревом і просмолений. До нього проводили ринви з дахів спіжарень і під час дощу наповнювали водою, що в часи довгих облог замку мало величезне значення, оскільки ніякого іншого джерела води тут не було.

Хотів ще єпископ Януш для повної оборони замку й цілого міста збудувати башту за замком біля самої стіни, на тій же горі, котра мала обороняти дороги, що ведуть до міста ("вже бил і план зготован і гори немало вибіл"). Залишилося тільки фундамент класти й мурувати, але смерть перешкодила йому здійснити задумане.

Дуже піднеслося значення Кременця за панування короля Владислава IV, який надав місту багато привілеїв. У той час Кременецький замок був одним з найстійкіших у Польщі, досягши пори свого найбільшого розквіту.

Після Люблінської унії (1569 р.) Кременецька фортеця стала одним з опорних пунктів польсько-шляхетського панування на Волині. У її темницях утримували і катували тих, хто повставав проти соціального та національного гноблення. Фортеця мала склади зброї, пороку, продовольства. На початку Національно-визвольної війни українського народу (1648 – 1654 рр.) тут переховувалася шляхта з Волині, Поділля, Галичини.

Наприкінці вересня 1648 р., після переможної битви під Пилявцями, семитисячне військо Максима Кривоноса оточило фортецю. Незабаром до козаків приєдналося три тисячі місцевих ополченців

на чолі з Колодкою, який, за переказом, був родом з села Підлісці поблизу Кременця. Облога тривала шість тижнів. Туте кільце з кількох ліній шанців щільно оперезувало гору. Нарешті в жовтні після запеклого штурму фортеця була взята. У своїй книзі "Історія церков і приходів Волинської єпархії" польський історик Теодорович описує, як козацький загін Максима Кривоноса штурмом узяв восени 1648 р. Кременецьку фортецю. Автор відзначає сміливців із загону Кривоноса: полковника Дзевалова, сотників Васильєва, Костенка.

До рук повстанців потрапила велика воєнна здобич. Вони спалили всі захоплені документи про феодалні повинності, а замок зруйнували. Відтоді його більше не відбудовували. Залишки веж і бічних мурів донині нагадують, що навіть такі твердині не могли протистояти хвилі народного гніву. Вони стоять як свідки героїчної минувшини народу в боротьбі за свободу рідної землі.

З покоління в покоління кременчани переказують легенди про сиву давнину, про ті героїчні події. Одна з них – про П'ятницький цвинтар – священну реліквію українського народу. Він знаходиться мало не в центрі міста, біля підніжжя гори Черчі. Рівними рядами стоять дерев'яні та кам'яні надгробки, де є ледь помітні написи, а посеред цвинтаря – гранітна плита, що нагадує козацьку кобзу. Тут, за переказом, покояться останки лицарів, що під проводом Кривоноса піднялися за звільнення рідної землі.

Легенда так пояснює походження цього цвинтаря:

"...Багряно горів захід, віщуючи на завтра вітряний неспокійний день. На Черленій вежі Кременецького замку побідно майорів малиновий прапор. І червоніла довкіл земля, полита кров'ю людською, що не змогла всосатись у її пори, за шість тижнів кривавої січі вона, здається, наскрізь нею просочилася. Багато людей полягло, серед нього і козаків-соколиків..."

Біль пекучий палахкотить у Максимовому серці. Обіймає Кривоніс печально за плечі побратима свого Колодку, ватажка тритисячного загону ополченців з Підлісців, які вийшли на підмогу його семитисячному війську. Не радує його ця перемога, не звеселяють душі відбиті у поляків гармати, порох, зброя, всіляке майно. Шкода йому товаришів, з якими стільки виходив, здружився, зрісся єдністю цілей. Печаль смутку помітна і на обличчях козаків, що стоять довкіл, чекають на його слово і поклик до дії.

...Козаки, міщани і селяни копали на горбі могили довгими рядами, люто вгризаючись у кам'янисту землю. І пташки не співали, і цвіркуни заклали тоді. Злипалися від поту козацькі оселедці та робітні чуприни. Ще не скінчили ям копати, а на горб вже рушили довгою линвою босонігі козаки, несучи у відкритих домовинах загиблих. І вітер бавився їх волоссям та пишними китайками, а сонце чепурилося до дорогої зброї, заглядало у закриті очі, обцілювало вмиті білі лица.

Склонилися в жалобі короєви над вбитими, як почалася панахида. Скінчилася відправа. Вже сонце сховалося на ніч.

– Не годиться, – сказав Максим, – хоронити героїв у півні. Вони билися і загинули за сонце, за світло. Маємо поховати побратимів за християнським звичаєм, за козацьким законом. Дочекаймося ранку, а на схід сонця вже відправимо їх у вічні мандри. А зараз пом'янемо їх і спочиньмо.

Заснуло живе козацтво обіч загиблих. Стомлено спали живі – і на завтра в дорогу. Спокійно спали мертві, відходили своє навік. І лиш Максиму-полковнику сон не йде. Тяжко, як згадає, скільки козацтва полягло під мурами замку. А ще важче від думки, що незнайомі зігліють і ніхто не спімне про їх звитягу. Часу нема. Ще багато лєства гуляє у ріднім краю. Сам би витесав хрести побратимам, та такі, щоб на віки-вічні...

Полковник забувся в короткому сні...

Враз над досвідками закричали вартові, вдарили на сполох. Схоплювались козаки і гуртувались до бою коло Максима.

А де ж мертві? Коли підійшли до того місця, де вчора залишили покриті червоними китайками тіла, їх подиву не було меж. Перед ними рівними рядами на місці домовин вишикувалися кам'яні хрести. Вони стояли неначе вояки, що прикрилися щитами, поставлені на сторожі вічного спокою загиблих визволителів і на варті рідної землі. А посеред цвинтаря виросла кам'яна кобза-символ рідної неньки-землі та козацької слави, щоб тихострунно співати нащадкам про колишнє лицарство і колишню звитягу.

І сьогодні білі запорізькі вартіві стоять собі, німують, споглядаючи з пагорба на Кременець, що розтікається долиною між двома пасмами гір. Стережуть..." [9].

Чомусь уявляється, що мертві обернулися у білі камені для того, щоб, не боячись ні дощу, ні граду, ні куль, ні невблаганного часу, вартувати здобутий ними у жовтні 1648 р. неприступний Кременець.

Не заростає стежка народна до святині на П'ятниках. Був тут Шевченко восени 1846 р., були Костомаров, Драгоманов, Коцюбинський, пізніше Тичина, Рильський... Ідуть і йдуть сюди люди, щоб пізнати правду про минуле свого народу, сповна відчутти землю Батьківщини.

Тепер, по сплині століть, ми знову й знову звертаємося до образу Максима Кривоноса. Хто він? Які його основні етапи життя? Адже його життєві дороги не раз перепліталися з нашим краєм, тут залишилися ряд історичних пам'яток, пов'язаних з його іменем.

Максим Кривоніс – полковник Запорізького війська, один з найближчих сподвижників Б. Хмельницького, герой визвольної боротьби українського народу. Про його минуле збереглося, на жаль, дуже мало вірогідних даних. Із переказів дійшло до нас, що перший полковник Б. Хмельницького народився на Черкащині, в містечку Вільшана. У народних думках його часто називають Вільшанським. Невідоме нам навіть справжнє ім'я народного героя, бо ім'я Кривоніс він дістав за свій пошкоджений у боях ніс. Часто його ще називали Перебийніс. У цих боях Максим Кривоніс виявив себе як один з найвизначніших полководців свого часу, показавши неабияку сміливість. Недаремно ж він був оспіваний у народній думі:

Перебийніс водить немного –
Сімсот козаків з собою,
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою.

Дуже злі були поляки на Перебийноса, та він їх не боявся.

Максим Кривоніс прославився ще під час походів козаків проти Кримського ханства й Туреччини. З початком Національно-визвольної війни Кривоніс очолював козацькі загони в Жовтоводській битві (1648 р.), Корсунській битві (1648 р.), Пилявецькій битві (1648 р.). Призначений черкаським полковником, Кривоніс відзначився у визволенні Лівобережної України. Визначна роль належить Кривоносу й у розгортанні народно-визвольної боротьби на Правобережжі. Він – учасник визвольного походу повстанських військ у Галичину. Керовані Максимом Кривоносом козацькі загони проходили Тернопільщиною, зокрема вони відзначилися у боях за Кременецьку фортецю, здобули містечко Вишнівець. У кінці 1648 р. Максим Кривоніс з військом підійшов до Збаража. Тут була могутня фортеця, збудована в 1626 – 1631 рр. за проектом архітектора-італійця Вінченцо Скамоцці. Укріплення з мурами майже двохметрової товщини оточували вали і глибокий рів завширшки 40 метрів. Підійти до замку впритул перешкоджали зі сходу ліси, озера й болота, зі сходу та півночі – високі береги річки, а з півдня – крутий яр. "Фортецею з фортець" назвав Збаразьку твердиню турецький мандрівник XVII ст. Евлія Челебі.

Почувши про блискучі перемоги Максима Кривоноса, місцева шляхта заметушилася. Власник замку, Ярема Вишневецький, наказав встановити додатково 50 гармат, поповнити запаси ядер, куль, пороху, харчів.

Козацьким загонам не довелося брати приступом Збаразьку твердиню. Реєстрові козаки, які були у фортеці, та міщани перебили найманців-рейтарів і відкрили браму. Оволодівши замком, селянсько-козацькі загони захопили численні трофеї: порох, кулі, гармати. Повстанці оволоділи також монастирем бернардинів, де переховувалася шляхта. Трофеї були не меншими, ніж у Кременці.

Невдовзі військо Максима Кривоноса рушило до Львова, щоб з'єднатися з головними силами. Під час облоги Львова Кривоніс забезпечував штурм його найголовнішого укріплення – Високого замку, що був символом шляхетського панування над містом. П'ятого жовтня 1648 р. Високий замок було взято штурмом, що змусило польське командування почати переговори з повстанцями. Наприкінці жовтня армія Богдана Хмельницького приступила до штурму Замостя. Однак недорід врожаю в Україні, через що у козаків були значні труднощі з продовольством, виснаженість армії, хвороби у війську змусили гетьмана зняти облогу й підписати з Польщею перемир'я. У цей період

Надія Юрчак

Максим Кривоніс і Кременецька фортеця

розпочалася епідемія чуми, котра не обійшла і Кривоноса. По дорозі до Києва в середині листопада 1648 р. Максим Кривоніс після тяжких мук помер. Його було поховано з козацькими почестями. У широкому степу побратими насипали високу могилу. Прощаючись з Кривоносом, Богдан Хмельницький сказав: "Курган твій, Максиме, можуть розкидати вороги, але слава про тебе залишиться у віках". Пророчі слова гетьмана збулися. Образ ушавленого полководця оспівано у народних піснях, художніх творах. Він вічно живе у пам'яті народній.

Література

1. Гаврилюк В. Замок смутку і гордості // *Новини Шумщини*. – 1995. – 17 березня.
2. *Історія України в народних думах та піснях*. – К., 1993. УНАНУ.
3. *Історія міст і сіл / Тернопільська область*. – К., 1973.
4. Лола А. П. Максим Кривоніс. Короткий історичний нарис. – К., 1957.
5. Лисенко І. Максим Кривоніс // *Україна*. – 1991. – № 8.
6. Лось Ю. Полковник Кривоніс // *Вільне життя*. – 1991. – 12 червня.
7. Мицик Ю. А. Максим Кривоніс // *Український історичний журнал*. – 1992. – № 12.
8. Мельничук Б., Юрчак Н. *Шляхами Богдана Хмельницького на Тернопільщині*. – Тернопіль, 1991.
9. Чернихівський Г. І. *Кременеччина: історичне та літературне краєзнавство*. – Кременець, 1992.